

Милош Миловановић
(Математички институт САНУ)

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КЊИГЕ *ВЕЧНИ КАЛЕНДАР* ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИНА

Сажетак. У овом раду представљамо живот и дело Захарија Орфелина с којим започиње нововековна српска књижевност као и његову књигу *Вечни календар* која је дигитализована на Математичком институту САНУ и биће изложена у оквиру виртуелне библиотеке НЦД.

1. Увод

У оквиру Националног центра за дигитализацију, већ неколико година развија се виртуелна библиотека дигитализованих радова из области математике, а у вези с нашом земљом. У овом раду биће приказана дигитализација књиге *Вечни календар* Захарија Орфелина која се налази у поседу Библиотеке САНУ. Захарије Орфелин спада у наше најзначајније ствараоце осамнаестог века и сматра се зачетником нововековне српске књижевности. Књига *Вечни календар* сматра се првом нашом књигом нововековне астрономије, па би могла бити од значаја људима који се занимају за историју астрономских наука. Дигитализација књиге урађена је на Математичком институту САНУ и биће изложена у оквиру виртуелне библиотеке НЦД [4].

2. Захарије Орфелин

Успостављајући, почетком деветнаестог вијека, једну од првих периодизација српске књижевности, чешки слависта Јосеф Добровски подијелио ју је на стару и нову. Почетак нове српске књижевности везао је уз име и дело Захарија Орфелина, једног од најзначајнијих, али и најнеобичнијих српских стваралаца.

Орфелин је рођен у Вуковару 1726. године. Та година једна је од најзначајнијих у српској нововековној културној историји. У Сремским Карловцима те године браћа Суворов, Максим и Петар, Руси, отварају прву словенско-латинску школу. У Карловце су стигли одлуком Петра Великог а на молбу митрополита Викентија Поповића. Дониели су букваре руског просветитеља Теофана Прокоповича из којих су почели учити први ученици. Залихе су убрзо исцрпљене а како је у Русији, у кампањи насталој након смрти Петра Великог, престало штампање тих књига, нови митрополит Мојсеј Петровић је, притиснут потребама, наложио прештампавање Прокоповичевог буквара. Тим је догађајем, у епископској штампарији у Великом Римнику, обновљено штампање српских књига након прекида од 88 година. Оснивањем школе и прештампавањем буквара означен је почетак

русификације, најприје црквеног, а потом и других области друштвеног живота. То је за дуго времена усмјерило развој српског друштва. Исте године рођен је и Орфелинов савременик и пријатељ, историчар Јован Рајић.

Ширење руског утицаја на територијама које су после великих сеоба населили Срби означило је културни судар великих размера који ће обележити цео 17. век. На језичком и књижевно-културном плану, ово је довело до формирања славеносербског језика на споју књижевне традиције српкословенског језика с једне стране, руског књижевне традиције и нововековног барокног утицаја који у српску културу долази преко Руса с друге стране, као и стихије усменог народног стваралаштва. Међу најзначајније ствараоце славеносербског доба спрске књижевности убраја се и Захарије Орфелин.

У назнакама таквих историјских оквира отпочињу Орфелинове године учења које су и данас потпуно непознате. По властитом тврђењу био је самоук у што је, у свијетлу завидних знања која је показао у многим областима, тешко повјеровати. Орфелин је био учитељ и чиновник, песник и графичар, лексикограф и природњак, историчар и виноградар, преводилац, уредник и издавач, полемичар и путник, и још много тога. Знао је руски, латински, њемачки, француски. Створио је властиту библиотеку од преко 200 књига. То је и једина збирка његових ствари сачувана до данас[3]. Многа места у његовом дјеловању нису објашњена, нека то никада неће ни бити, а понешто ће се још, ипак, открити. Оно што се при томе неће мењати јесте оцена о Орфелиновом делу. Оно је, иако неједнако и не сасвим оригинално, оцењивано врло високо, биће још предмет многих студија и увек ће остати у врху стваралаштва језика коме припада и епохе у којој је створено.

Многе непознанице оставио је сам Орфелин јер је, због своје мистичне природе, често заметао трагове. То говори, с друге стране, и да је био знатно сложенија и духовно дубља личност него што могу и да претпоставе они који га сврставају у рационалне просветитељске фигуре његовог доба. И о његовом презимену, које је сам узео, постоје једино претпоставке: да је настало спајањем античких митолошких имена Орфеј и Лин, везује се, затим, уз француску ријеч *orphelin* (сироче) али и уз име француског медаљера Орфелина из седамнаестог века. Презиме Стефановић, под којим се такође помиње, није никада и нигде употребио.

Своју књижевну, уметничку и све друге активности започиње 1757, након седмогодишњег учитељског рада, раскошном рукописном књигом *Поздрав Мојсеју Путнику*. За ову споменицу у част инсталације новопостављеног бачког епископа Орфелин је испевао, врло сложенем метриком, венац панегиричних песама, неке и с акростихом. Књигу је калиграфски исписао и украсио портретима, цртежима и вињетама, нотама забиљеживши чак и мелодију појединих пјесама. Тај уметнички синкретизам уочава се и у другим Орфелиновим радовима, у међусобној повезаности његових књижевних и графичких дела.

Исте године постаје канцелар у служби митрополита Павла Ненадовића. У Сремске Карловце, тада центар српског политичког и духовног живота, доноси штампарску пресу и почиње с отискивањем бакрорезних књижица, али и самосталних графичких листова. Жеља за штампањем књига у правим штампаријама одвешће га у Венецију. Тамо ће 1761, у штампарији венецијанског Грка Димитрија Теодосија који је нешто раније набавио ћирилична слова, објавити своју пјесму *Горестни плач*, прво штампано песничко дело код Срба. Тиме ће постати зачетник српског књижевног песништва. Једини познати примерак ове књижице

изгорио је 6. априла 1741. у Народној библиотеци у Београду. Под насловом *Плач Србији* објавиће, 1762. или 1763, исту пјесму на језику ближег народном. У посебним књижицама штампаће у Венецији и песме *Тренодија*, *Сјетовање*, *Пјесн историческа* те 1765. *Мелодију к пролећу* којом, углавном, завршава свој пјеснички рад. Песме су му ширене и преписивањем у рукописне пјесмарице па ће се, могуће је, његов пјеснички опус и допунити.

У Венецији ради као редактор и коректор Теодосијеве штампарије која у то доба доживљава највећи процват. Издаје *Словенски буквар* (1767.) којим, можда и нехотице, начиње питање реформе српског књижевног језика, приређује и издаје уџбенике латинског језика, прве српске, данас несачуване, календаре те низ других књига. У новој културној средини Орфелинове књижевне и уметничке склоности добиле су, несумњиво, много импулса. Журећи да својим сународницима приближи достигнућа европске просвећености објављује 1768. први и, нажалост, једини број *Славено-српског магазина*, првог српског и јужнословенског часописа. Орфелинов Магазин садржи поучне чланке, приповетке, пјесму – први сонет у српској књижевности, епиграме и преглед новообјављених књига – прве рецензије у српској литератури. Предговор овом часопису први је програмски текст српске књижевности. Без широког круга читалаца и сарадника али и без мецене који би му продужио живот, Магазин је био преурањен покушај. И такав, он је пресудно утјецао да се ново доба српске књижевности почне рачунати од Орфелина.

Најобимније Орфелиново дело је монографија: *Историја о житији и славних делах великаго государја и императора Петра Перваго*, објављена у Венецији 1772. године. То је раскошна књига у два тома - више од 800 страница, великог формата, с богатим и разноврсним ликовним илустрацијама. То је била прва монографија о знаметином цару код Словена, својеврсна историја Русије. Дело садржи и обимну документацију, списа извора и литературе и занимљиво је писано. Многобројни каснији писци налазили су грађу у овој монографији за своја дела, па и Пушкин за *Бориса Годунова*. Монографија је преведена на савремену језичку верзију 1970, у преводу Д. Богдановића и З. Божовића.

Орфелин је аутор и обимног теолошког дела: *Књига против папства римског* (921 лист). Необјављено је, као и његов превод с немачког дела Данила Пулгарда: *Правовјерија свјатија греческија цркви*, који је ширен у преписима.

Због болести, неродних година, финансијске пропасти – не зна се поуздано, остаје без куће и имања. Живи у фрушкогорским манастирима. Почетком 1783. добија место коректора Курцбекове штампарије у Бечу. Прави поново планове, предлаже издавање српско-немачко-латинског речника, објављивање Библије и разних других потребних књига. У Бечу те године објављује и своје последње књиге *Вечни календар* и *Искусни подрумар*.

Искусни подрумар књига је намењена виноградарима, настала на немачким узорима, у коју уноси и своја властита искуства и, можда прве, описе производње вина у Срему. Ни овом књигом није Орфелин остао у границама конвенционалног, нудећи само практични приручник. Пишући о историји, месту и значају вина, о распознавању квалитета, уживању у вину, исписао је Орфелин, први код Срба, и странице о одгајању укуса.

Био је успешан као сликар, калиграф и бакрорезац, урадио је више дела у бакрорезу, једно од њих представља Светог Саву. 70-их година 18. века изабран је за члана Уметничке академије у Бечу. За *Вечни календар* ради један од својих

најуспелијих бакрореза, композицију Стварање света и пише Молитву пред смрт, своје последње песничко дело.

Тешко болестан, враћа се да потражи место за гроб у завичају. Борави најпре у Пакрацу, а почетком 1784. стиже у Нови Сад. Ту умире, измучен у борби живота, 30. јануара 1785.

3. Вечни календар

Книга *Вечни календар* штампана је 1783. у Бечу у штампарији Јосифа Курцбека. О садржају књиге и амбицијама с којима је писана најбоље говори пуни наслов који гласи:

Вечни то јест од почетка до краја света трајући календар који у себи садржи свецелослов и кратке, по рачунању источне цркве, годишње кругове и друге природне законе; уз то и физичке о небеским телима, и о воденим и ваздушним додатним расуђивањима; прибављеним из свештених и светских хронологија сада први пут на славенском језику на корист славеносербским народима.

Књига је, како наслов каже, свецелослов (ми бисмо рекли Енциклопедија) и садржи углавном астрономске и природно-научне појмове, али и историјске догађаје у две хронолошке ленте – од постања света и од рођења Христовог. Астрономска поглавља садрже податке о основним временским циклусима, таблице Сунчевих и Месечевих годишњих кругова (што се користи за рачунање датума Васкрса по Великом индикту), таблице дужина трајања дана и ноћи и сл. Вечни календар је, заправо, међу првим нашим књигама нововековне астрономије и било би занимљиво и да стручњаци из ове области о њој дају суд. Чак су и неастрономска поглавља дата с изразитом космичком контекстуалношћу, као и историјски догађаји повезани хронолошки који су ту да укажу на непрекинуту нит космичког трајања. Књига у целини одише космичким духом. Називи појединих поглавља гласе: о свемиру, о Месецу и планетама, о планинама, о земљотресу, о времену, о барометру, о киши, о дуги, о животињама, о рибама и раковима, о ваздуху и ветру, о води, о огњу...

Посебну вредност књиге представљају оригинални бакрорези, међу којима је најзначајнији *Стварање света*, али и други који представљају разне природне појаве нпр. кристале снега, Сунчев систем, помрачење Сунца и Месеца и сл. Композиција Стварање света – *Сотвореније мира* – рађена је по угледу на нововековне барокне иконе. Бог је представљен у лику старца седе браде који ствара Небо представљено сазвежђима с једне стране и Земљу с друге, где се назире фигуре првих људи.

4. Дигитализација

Дигитализација књиге *Вечни календар* урађена је почетком јуна 2007. на Математичком институту САНУ. Власник књиге по којој је дигитализација вршена је Библиотека САНУ. Рађена је на скенеру hp scanjet 3970 у програму HP Director, а обрада, која подразумева ротирање, сравњивање по ширини и чишћење скенираних страна, у Adobe Photoshop CS. Књига је повезана у pdf фајл и то у две резо-

луције: у основној од 300 dpi и у ниској резолуцији од 100 dpi, која онемогућава прештампавање.

Књига ће бити изложена у оквиру виртуелне библиотеке НЦД.

Литература

- [1] sr.wikipedia.org/sr~el
- [2] www.antikvarne-knjige.com/orfelin.html
- [3] www.zarey.hr/111/tema3.html
- [4] <http://elib.matf.bg.ac.yu:8080/virlib/>

Miloš Milovanović

DIGITIZATION OF THE BOOK *THE ETERNAL CALLENDER* WRITTEN BY ZACHARIUS ORPHELIN

Abstract. In the National Center for Digitalization, for a few years, we have been creating a virtual library. It contains some works in mathematical disciplines, corresponding to our country. In this paper, we present digitization of the book *The Eternal Calendar* written by Zacharius Orphelin owned by the Library of Serbian Academy of Art and Science. Zacharius Orphelin is one of the most important Serbian writers of the eighteenth century. He is seen like a founder of the modern Serbian literature. *The Eternal Calendar* is our first book in modern astronomy, so it could be important for scientists interested in history of astronomy. Digitization of this book is done at the Mathematical Institute of Serbian Academy of Art and Science and it will be published in the Virtual Library of NCD [4].

<mailto:milosm@mi.sanu.ac.yu>